

УДК 343.1

ВПЛИВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ НА КРИМІНАЛЬНУ ПРОЦЕСУАЛЬНУ ФОРМУ

Володимир ТРОФИМЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

SUMMARY

The problems of influence of scientific-technical progress on procedural form of criminal procedure are analyzed in article. It's noticed, that qualitative changes of criminal procedural form, that took place during last years, are determined in many aspects by strong development of scientific-technical progress, namely of informative-communicative technologies, which allow to solve tasks of criminal proceeding effectively. The introduction in Ukraine of «electronic justice» concept determines vector of further development of procedural form, which includes criminal proceeding and is focused on expansion of using ICT-systems in juridical area, realization of procedural acts in electronic form, providing access of a personality to justice in this way.

Key words: procedural form, scientific-technical progress, criminal proceeding, electronic justice, informative-communicative technologies.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються проблеми впливу науково-технічного прогресу на процесуальну форму кримінального судочинства. Відмічається, що якісні зміни кримінальної процесуальної форми, що відбулися за останні роки, багато в чому детерміновані стрімким розвитком науково-технічного прогресу, зокрема, інформаційно-комунікативних технологій, які надають можливість ефективно вирішувати завдання кримінального провадження. Впровадження в Україні концепції «електронного правосуддя» визначає вектор подальшого розвитку процесуальної форми, в тому числі у сфері кримінального судочинства, який спрямовано на поширення використання ІКТ – систем у судовій діяльності, здійснення процесуальних дій в електронній формі, забезпечення у такий спосіб доступу особи до правосуддя.

Ключові слова: процесуальна форма, науково-технічний прогрес, кримінальне процесуальне провадження, електронне правосуддя, інформаційно-комунікативні технології.

Постановка проблеми. Незважаючи на новизну багатьох із чинних на даний час порядків і форм застосування технічних засобів, проблема впливу науково-технічного прогресу на процесуальну форму кримінального судочинства не є новою для процесуальної науки. Досліджуючи її багато років тому, М.Л. Якуб обґрунтовано звертав увагу на те, що порядок кримінального судочинства повинен будуватися на науковій основі. В ньому мають бути втілені досягнення науки, реалізовуватися досягнення науково-технічного прогресу, а також багаторічний досвід практичної діяльності слідчих і судових органів держави [1, с. 29]. Втім, саме концептуальні зміни процесуальної форми під впливом досягнень науково-технічного прогресу відбулися із прийняттям нового кримінального процесуального законодавства України. Проте й подальший розвиток законодавства, особливо того, що стосується регулювання порядку здійснення судового провадження, демонструє наявність певної тенденції, що пов'язана із впровадженням новітніх технологій до функціонування органів судової влади. Це є абсолютно виправданим, оскільки в сучасному суспільстві ефективне функціонування всіх інституцій, і перш за все, у сфері судочинства, не можливе без застосування інформаційно-комунікативних технологій, які стрімко розвиваються і надають можливість значно меншими зусиллями вирішувати поставлені завдання на зовсім іншому якісному рівні.

Актуальність теми. Дослідженням даної проблематики займалися П.П. Артеменко, Р.С. Белкін, Д.Д. Бегов, В.Б. Вишня, О.Г. Волеводз, В.И. Гончаренко, Г. Гросс, Л.І. Громовенко, В.І. Декшне, О.Ф. Долженков, П.А. Єрмаков, Ю.Ф. Жаріков, В.А. Журавель, І.О. Ієрусалимов, І.П. Козаченко, Є.Д. Лук'янчиков, Д.Й. Никифорчук, С.С. Овчинський, Ю.О. Пілоков, О.О. Пунда, Е.Ф. Толмачев, І.Р. Шинкаренко та багато інших учених. Але питання впливу науково-

технічного прогресу на процесуальну форму надзвичайно актуальними залишаються й в умовах сьогодення.

Метою даної статті є визначення напрямків реформування процесуальної форми під впливом досягнень науково-технічного прогресу.

Викладення основного матеріалу. Зміни кримінального процесуального законодавства, що відбулися із прийняттям КПК України, в контексті проблеми, що розглядається, стосуються різних аспектів, а саме: з'явився новий різновид кримінальних процесуальних документів – електронний документ; зазнав змін порядок (процесуальна форма) здійснення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також порядок фіксації ходу окремих процесуальних дій (зокрема, слідчих (розшукових) дій) та етапів кримінального провадження (його стадій) (зокрема, судового розгляду); запроваджено порядок проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування, а також дистанційного судового провадження у режимі відеоконференції тощо.

Більшість вказаних новацій кримінальної процесуальної форми складають зміст концепції «електронне правосуддя», яка вже декілька років упроваджується в Україні. Відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки до системи завдань, заходів та результатів включено заходи, спрямовані на підвищення ефективності правосуддя та оптимізацію повноважень судів різних юрисдикцій, серед яких визначено забезпечення широкого використання інформаційних систем (ІС) для надання більшої кількості послуг «електронного правосуддя», створення в судах інформаційних систем електронного менеджменту, зокрема, введення повноцінних інформаційних систем, у тому числі системи електронного документообігу та відстеження

справ (до вищих інстанцій), електронних повідомлень, електронних викликів, електронного розгляду справ (у деяких випадках), електронних платежів, аудіо– та відеофіксації засідань, інформаційної системи внутрішньої бази даних, інформаційної системи законодавчої бази даних, удосконалення системи забезпечення рівного та неупередженого розподілу справ між суддями, зокрема, визначення судді та (або) складу колегії суддів на всіх стадіях судового провадження; поетапне запровадження інструментів «електронного правосуддя», що дасть змогу користувачам звертатися до суду, оплачувати судовий збір, брати участь у провадженнях та отримувати необхідну інформацію і документи електронними засобами [2].

Концепція «електронного правосуддя» загалом спрямована на забезпечення доступу до правосуддя та його транспарентності, полегшення взаємодії судів із правоохоронними органами та іншими органами державної влади, зменшення корупційних та інших негативних факторів при здійсненні правосуддя, що викликають обурення суспільства і підривають авторитет судової влади.

Враховуючи новизну терміну «електронне правосуддя» («електронний суд», «електронне судочинство»), особливий інтерес викликають його доктринальні тлумачення, адже від чіткості категоріального апарату залежить розуміння сутності самої концепції. В юридичній науці під електронним правосуддям запропоновано розуміти державну діяльність, яка здійснюється судом по розгляду та вирішенню кримінальних і цивільних справ із використанням інформаційно-комунікативних технологій у процесуально-електронній формі. При цьому під процесуально-електронною формою розуміють певний порядок розгляду та вирішення справ судом, у межах якого процесуальні дії та рішення здійснюються в електронній формі [3, с. 61].

Вказане поняття в цілому може бути сприйняте як базове, вихідне, у зв'язку з чим слід погодитися також і з думкою про те, що електронне правосуддя з'являється тоді, коли процесуальні дії здійснюються в електронній формі [4]. Таким чином, говорячи про концепцію «електронного правосуддя», необхідно розуміти, що йдеться про особливий порядок проведення процесуальних дій, сутність якого полягає у застосуванні при їх проведенні сучасних інформаційно-комунікативних технологій. При цьому, як правильно вказується в літературі, слід чітко розмежовувати поняття «інформатизація судів» та «електронне правосуддя» чи «електронний суд», які є абсолютно різними як за своїм змістом, так і за своєю формою. Інформатизація судів у загальному розумінні полягає у їх комп'ютерному забезпеченні та створенні комп'ютерних локальних мереж між судами. В той же час доступ до судових рішень в Інтернет, поява веб-сайтів судів ще не повністю відображає сутність електронного правосуддя. Адже електронне правосуддя є способом здійснення правосуддя, який заснований на використанні ІКТ-систем [5, с. 61]. Отже, запровадження концепції «електронного правосуддя» безпосередньо впливає на процесуальну форму його здійснення, що, до речі, стосується всіх видів судочинства і може розглядатися, як один із чинників уніфікації тих правових інститутів, які складають зміст цієї концепції незалежно від належності до конкретної галузі права (будь-то цивільний, кримінальний або адміністративний процеси).

У 2012 р. державним підприємством «Інформаційні судові системи» було розроблено концепцію «Електронний суд». Відповідно до тексту цієї концепції побудова системи електронного суду України має на меті побудову комплексу технічних рішень, що виконують такі завдання: 1) надання можливості громадянину або організації направити до будь-якого суду країни підписану ЕЦП позовну

заяву (апеляційну або касаційну скаргу) разом із пакетом супутніх документів за допомогою мережі Інтернет; 2) надсилання стороні процесу електронної копії процесуального документа або повістки засобами електронного або мобільного зв'язку (e-mail або SMS); 3) розробка та впровадження універсального формату обміну даними, завдяки якому стане можливою передача справ та документів між автоматизованими системами документообігу суду різних розробників – так звана «загальна шина даних» [6].

Розробка та подальший розвиток в Україні концепції «електронного правосуддя» обумовлені тими реформаційними та інтеграційними процесами, що відбуваються зараз. В Європі за останні двадцять років прийнято низку актів, що сприяють формуванню електронного правосуддя [7].

Впровадження цієї концепції в кримінальному судочинстві вже сьогодні прослідковується багатьма прикладами, які з'явилися із прийняттям КПК України, а подальший розвиток законодавства свідчить про поширення сфери застосування інформаційно-комунікативних технологій у цій сфері. Так, одним із електронних документів, який стосується саме процесуальної форми кримінального провадження, є, на нашу думку, передбачений статтею 135 КПК України порядок надсилання повістки про виклик електронною поштою. Згідно до ч. 2 цієї статті надіслана на електронну адресу повістка про виклик вважається отриманою у випадку підтвердження її отримання особою відповідним листом електронної пошти. Впровадження цього способу виклику учасників кримінального процесу також спрямоване на його прискорення та суттєве спрощення застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження [8].

Новацією процесуальної форми виклику та повідомлення учасників кримінального провадження є також надсилання повісток у вигляді SMS-повідомлень. Відповідно до Порядку надсилання учасникам судового процесу (кримінального провадження) текстів судових повісток у вигляді SMS-повідомлень, затвердженого наказом ДСА України № 73 від 1.06.2013 р., текст судової повістки може бути надісланий судом учаснику судового процесу SMS-повідомленням лише після подання ним до суду заявки про намір отримання судової повістки в електронному вигляді за допомогою SMS-повідомлення. Така заявка оформляється безпосередньо в суді або шляхом роздруковування та заповнення учасником форми, яка розміщена на офіційному веб-порталі судової влади України. У випадку зміни номера мобільного телефону учасника судового провадження чи за наявності обставин, які перешкоджають (перешкоджатимуть) отриманню ним тексту судової повістки шляхом SMS-повідомлення, він повинен невідкладно подати до суду заяву про зміну порядку здійснення судового виклику. Формування тексту судової повістки, облік та її відправка у вигляді SMS-повідомлення здійснюється в автоматизованій системі документообігу суду. Судова повістка додається до електронної обліково-статистичної картки справи, як документ по справі, після чого автоматично доставляється у вигляді SMS-повідомлень на номер мобільного телефону учасника судового процесу. Результат доставки SMS-повідомлення на номер мобільного телефону учасника судового процесу (дата та час доставки або причина не доставки) автоматично розміщується у відповідному електронному реєстрі автоматизованої системи документообігу. Відповідальний працівник апарату суду роздруковує таке повідомлення та долучає його до матеріалів справи [9].

Складовою цієї концепції є і порядок застосування відеоконференції під час судового розгляду за правилами статті 336 КПК України. Частина 9 цієї ж статті КПК

Україні є правовою підставою проведення дистанційного судового провадження, що може здійснюватися в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій, Верховному Суді України під час здійснення судового провадження з будь-яких питань, розгляд яких віднесено до компетенції суду. Глумачення цієї статті дозволяє дійти висновку про те, що в дистанційному порядку можуть проводитися будь-які судові дії, у той час, як під час досудового розслідування у режимі відеоконференції може проводитися допит та впізнання в порядку ст. 232 КПК України. На це обґрунтовано звертається увага в літературі, й у зв'язку з цим відзначається потенційна можливість подальшого удосконалення процесуальної форми проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій із застосуванням інтерактивних технологій [3, с. 62]. У цьому контексті слід також відмітити й те, що законодавець надає можливість слідчому, прокурору з метою забезпечення оперативності кримінального провадження провести у режимі відео– або телефонної конференції опитування особи, яка через знаходження у віддаленому від місця проведення досудового розслідування місці, хворобу, зайнятість або з інших причин не може без зайвих труднощів вчасно прибути до слідчого, прокурора. Результатом такого опитування є пояснення особи, які не можуть бути доказами, а в разі необхідності отримання показань від опитаних осіб слідчий, прокурор проводить їх допит.

Хоча й концепція «електронного правосуддя» стосується винятково застосування ІКС під час здійснення судової діяльності, це, разом з тим, не виключає, а навпаки, стимулює законодавця до впровадження новітніх технологій у процесуальну діяльність інших суб'єктів кримінального провадження.

Електронним документом, запровадження якого концептуально змінило порядок реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, а також перебіг подальшого кримінального провадження, є Єдиний реєстр досудових розслідувань, вимоги та порядок ведення якого передбачені ст. 214 КПК України та Положенням про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженим наказом Генерального прокурора України № 69 від 17.08.2012 р. [10]. Практика застосування цього порядку показала його достатню ефективність, незважаючи на окремі недоліки, що, як уявляється, можуть бути усунуті шляхом доопрацювання самої електронної системи. Проте впровадженням такого порядку забезпечено оперативність початку досудового розслідування, проведення невідкладних слідчих дій, які потребують швидко реагування з боку слідчого, оперативних підрозділів та прокурора.

Як зазначалося вище, розвиток науково-технічного прогресу суттєво позначився і на процесуальному порядку проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема, допиту. Так, відповідно до ч. 2 ст. 104 КПК України, якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден із учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Суттєвих змін зазнав і порядок залучення понятих до участі в слідчих (розшукових) діях, що також обумовлено впровадженням фіксації їх ходу за допомогою технічних засобів. Згідно з ч. 7 ст. 223 КПК України слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (поятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з експериментом, слідчого експерименту, освідчення особи. Винятками є випадки застосування

безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. При цьому обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих, незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

На окрему увагу в контексті проблеми, що розглядається, заслуговує і порядок здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, багато з яких пов'язані саме із застосуванням технічних засобів. Їх модернізація в останні роки надала правоохоронним органам нові можливості щодо розкриття злочину, встановлення особи, яка його вчинила, встановлення її місцезнаходження тощо. Йдеться про зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, з електронних інформаційних систем, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, аудіо, відеоконтроль місця тощо.

Концептуальною новелою КПК України, яка також безпосередньо стосується зміни процесуальної форми фіксації ходу кримінального провадження, є застосування технічних засобів фіксації судового розгляду, яке фактично замінило протокол судового засідання, спростило і суттєво прискорило фіксування судового провадження, що відповідно до ст. 107 КПК України є обов'язковим. Така новачка, крім того, спрямована на забезпечення відкритості судового процесу і повністю відповідає стандартам справедливого судочинства [11].

Невід'ємною складовою процесуальної форми є порядок розподілу справ у судах, який було концептуально змінено у 2010 році у зв'язку із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Відповідно до ст. 15 цього Закону у судах загальної юрисдикції функціонує автоматизована система документообігу суду. Визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних документів, а також в інших випадках визначення складу суду на будь-якій стадії судового процесу, за принципом випадковості та в хронологічному порядку надходження справ. Вказані положення Закону отримали деталізацію у відповідних процесуальних кодексах, у тому числі, й КПК України, стаття 35 якого закріплює основні положення порядку застосування автоматизованої системи документообігу суду (АСДС) при здійсненні кримінального провадження. Наказом Державної судової адміністрації України від 2.04.2015 р. № 45 [12] погоджено нову редакцію Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30 [13]. Необхідно відзначити, що впровадження АСДС забезпечує реалізацію права кожного на справедливий суд, а саме такої його складової, як розгляд справи судом, створеним відповідно до закону, адже при визначенні складу суду для конкретного кримінального провадження повністю усувається суб'єктивізм і будь-яка дискреція, чим створюються необхідні умови для неупередженого і об'єктивного судового розгляду.

З прийняттям КПК України АСДС застосовувалася до порядку розгляду всіх кримінальних проваджень у суді, за винятком розгляду клопотань слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що здійснювалися слідчими суддями апеляційного суду, які визначалися його головою (ст. 247 КПК України). Проте законом України від 14.10.2014 р. до статті 247 КПК України було внесено зміни і визначено, що розгляд клопотань, який віднесений згідно з положеннями глави 21 КПК України до повноважень слідчого судді, здійснюється слідчим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастопо-

ля, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Системне тлумачення цієї норми та п. 18 ст. 3 КПК України, відповідно до якого слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 КПК, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, дозволяє дійти висновку про те, що визначення слідчого судді для розгляду клопотання слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій має здійснюватися також АСДС. У такий спосіб законодавець забезпечив об'єктивність і неупередженість розгляду цих клопотань, незважаючи на складність застосування цієї технології з урахуванням необхідності забезпечення державної таємниці, сутність якої в даному випадку складають негласні слідчі (розшукові) дії.

Висновки. Аналіз наведених змін кримінальної процесуальної форми дозволяє дійти висновку про те, що всі вони, будучи детерміновані розвитком науково-технічного прогресу, спрямовані на досягнення єдиної мети – спрощення проведення окремих процесуальних дій, а також їх блоків, які охоплюються межами окремих стадій, прискорення кримінального провадження в цілому, позбавлення кримінального провадження зайвої формалізації і впровадження найбільш доцільної процедури, що дозволяє ефективно вирішувати завдання кримінального провадження.

Список використаної літератури:

1. Якуб Л.М. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. Юридическая литература, 1981.
2. Указ Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» від 20.05.2015 № 276/2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
3. Ковальов Є.В. Вплив концепції «Електронний суд» на кримінальне судочинство: сутність та її значення // Наше право. – 2013. – № 9. – С. 58–63. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nashp_2013_9_13.pdf.

4. Иванов А.А. Зарплата судей должна зависеть от объема работы // Известия. – 15 декабря 2005 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/309439>.

5. Ковальов Є.В. Вплив концепції «Електронний суд» на кримінальне судочинство: сутність та її значення // Наше право. – 2013. – № 9. – С. 58–63. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf.

6. Концепція електронного суду України // Державне підприємство «Інформаційні судові системи». – К., 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf.

7. Кушаківа-Костицька Н.В. // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 103–109.

8. Справа № 17-рп/2011 від 13.12.11 р. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11>.

9. Наказ Державної судової адміністрації України «Про реалізацію пілотного проекту щодо надсилання судами SMS-повідомлень учасникам судового процесу (кримінального провадження)» від 01.06.2013 № 73. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pl.arbitr.gov.ua/dsa/14/N732013/>.

10. Наказ Генерального прокурора України «Про Єдиний реєстр досудових розслідувань» № 69 від 17.08.2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-edinii-reestr-dosudovih-rozsliduvan-doc110019.html>.

11. Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики) / Под ред. Т.Г. Морщаковой. – М.: Мысль, 2012. – 63 с. (584 с.).

12. Наказ Державної судової адміністрації України «Про погодження нової редакції Положення про автоматизовану систему документообігу суду» № 45 від 02 квітня 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-pogodzhennja-novoyi-redakcii-polozhennja-pro-avtomatizo-doc224998.html>.

13. Рішення ради судів України «Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду» від 26.11.2010 р. № 30. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/969076/polozhenniapasds/>.